

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 1

נשלח חינם מידי שבעיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

כח תמוז תשע"ד

ביטול הזמנה בשל מלחמה

המקרה:

משפחה הזמינה אולם מבעוד מועד לאירוע בדרום, ושילמו מקדמה כמקובל. ובשל המצב הבטחוני אסרו גורמי ביטחון התקהלות מעין זו, והאירוע הועבר למקום אחר. בעל האולם תובע את תשלום החוזה שנחתם, בטענה שהינו מוכן לקיים את האירוע כהבטחתו, ונזקי הביטול צריכים להיות מוטלים על המזמינים שמבטלים אותו. ואילו המשפחה טוענת שבשל המלחמה, לא התבצעה העיסקה ולא קיבלה דבר, ואף תובעת את דמי המקדמה. בעל האולם טוען על כך, שנעשה בכסף זה שימוש לטובת המזמין, וכבר שכר פועלים וקנה את שנדרש עבור האירוע.

תשובה

דין נזקין שאירעו בשל שעת מלחמה, יש להגדירם כמכת מדינה. כמובא בגמ' בב"מ קה:: 'המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או נשדפה, אם מכת מדינה היא – מנכה לו חכורו. אם אינה מכת מדינה – אין מנכה לו מחכורו. רבי יהודה אומר, אם קיבלה הימנו במעות, בין כך ובין כך, אינו מנכה לו מחכורו. היכי דמי מכת מדינה. אמר רב יהודה, כגון דאישדוף רובא דבאגא. עולא אמר, כגון שנשדפו ארבע שדות מארבע רוחותיה'. וכן פסק השו"ע בסי' שכא כי הבעלים נושא באחריות הפסד מעין זה, ולא השוכר והפועל. וכ"כ הרמ"א בסי' שכא סעי' ב: 'והוא הדין בכל כיוצא בזה, דכל מקום שנפסד העניין לגמרי והיו מכת מדינה, מנכה לו משכירותו'. וכן הוא ברמ"א בסי' שיב סעי' יז בשם המרדכי: 'נשרף כל העיר, הוי כמכת מדינה, ומנכה לו מן שכירותו מה שלא דר בו. בין דר בו, בין הקדים לו שכרו או לא.

ביסוד הפטור מתשלום במכת מדינה, באר מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א, על פי הבחנה בין קניין לשכירות, שבשכירות אינו קונה את החפץ, אלא רק משועבד לו. בעוד שבמקח אחר שקנה אין ללוקח שום טענה על מוכר מלבד מקח טעות, שכן חפץ שלו הוזק, בשכירות, טוען השוכר, שלא קיבל את שביקש והזמין. משו"ה במקח משלם בשעה ראשונה, שאז הגיע החפץ לידי, ואם ניזוק לאחר שרכש אותו, לא יחזור למוכר, שמזליה גרם. ואילו שכירות משתלמת בסופה, כשקיבל את השיעבוד ששכר. והיכא שהיתה מכת מדינה, לא קיבל את המשועבד לו ולכן פטור מלשלם על כך.

אולם המחנה אפרים בהלכות שכירות ז סבר שאין הבעלים מחויב להשיב לשוכר דבר, היכא שהגזירה חלה רק על אחד מהם ורק אותו מונעת מלמכור. ובכך מחלק בין שנשרף הבית, ואינו יכול לדור בו שמפסיד בעלים, לבין מקום שהבית קיים, רק אי אפשר להשתמש בו מתנאים חיצוניים, שברחו מחמת סכנה, שהמשכיר אומר: 'ביתא קמן', ויפסיד השוכר. כן הביא קצוה"ח בסי' שטז מהר"ם טיקטין, שהיכא שמחוייבין לברוח מחמת דבר – אינו מנכה לו כלום, שביתא קמן. ואומנם נראה לתמוך בהבנה זו מדברי הרמ"א בסי' שלד סוסעי' א: 'אם ברחו מחמת שינוי אויר, הוי כשאר אונס, והוי פסידא דהפועל או המלמד'.

אלא שהש"ך שם סק"ג הקשה סתירה בדברי הרמ"א אלו לפסק הרמ"א בסי' שכא כי במכת המדינה יפסיד בעה"ב, ולא הפועל. ועל כן העמיד את דברי הרמ"א כדעת המהר"ם פדוואה כשמיעוט ברחו, ואז אינו מוגדר כמכת מדינה, אולם אם ברחו כולם, אז הוי מכת מדינה, והפסד על בעל הבית, דלא כמחנ"א ומהר"ם טיקטין. ולדעת הש"ך די שיברחו רובם ולא כולם בדווקא. וכ"כ נתיה"מ. וכן קצוה"ח בסי' שכב סק"א הביא דעת מהר"ם שכשברחו מפני פיקוח נפש, רק משום שיכל היה להשכיר למי שלא נגזר עליו חייב את השוכר, אך בלא סברא זו, סבר שההפסד על בעל הבית. ודלא כמחנ"א ומהר"ם טיקטין. וכן

הוא בנתיה"מ סי' שלד סק"א שרק בפועל אמרינן שיוכל להמשיך לשמור כל התינוקות, חרף גזירת המושל מללמד תורה, שכן מעיקרא לא קיבל שכר על הלימוד, אלא רק על שימור. אך שאר פועלים, יפסידו, למרות שמצד אחד הגזירה.

לפי זה אמנם הש"ך, הנתיה"מ והמהר"ם סברו שההפסד על בעל האולם, אך יכול הוא לטעון קים לי כמחנ"א ומהר"ם טיקטין ולשאיר בידו את המקדמה, מאחר שהמזמינים נאנסו מלהגיע, וביתא קמן, אך לא יוכל לדרוש את יתר התשלומין, כשלא התקיים האירוע מחמת מכת מדינה. מה גם שהט"ז בסי' שלד סק"?? כתב שבמכת מדינה לא מוציאין. והסמ"ע בסי' שכא סק"ו סבר שבמכת מדינה מזיילהו גרם, וא"א להוציא מחבירו. ועל כן אם כבר שילמו לא יוכלו להוציא את המקדמה מבעה"ב, שכן מזיילהו גרם.

אך אם ישנם פצויים ממשלתיים – יש לדון אם הוי כערב שישלם ופטר את המשפחה. ואם התשלומים לא מלאים, יש לדון אם יכול לטעון בעל האולם שטרם קיבל מהם על שניזוק מהן. ומסתבר לדון בכל זאת על פי נוסחי הסכמי הפיצויים, הייחודים לכל עסק וזמן לחימה.

לעניין הזמנת האוכל, אם כבר הוכן. בסי' רד סעי' ב מבואר שאם יש אונס בכל המקח יכול לחזור בו, ולא עובר על מי שפרע. אולם מאחר שכבר הוציא הוצאות על פיו, פסק המרדכי בזה בורר תשז וכן השו"ע בסי' יד סעי' ה שחייב לשלם לו על הוצאה זו. וכן הוא ברמ"א בסי' שלג סעי' ח: 'אומר לאומן עשה לי דבר פלוני ואקחנו ממך. ועשאו אומן ואח"כ אינו רוצה לקחתו, והוא דבר שאם לא יקחנו מיד יפסיד – חייב'. הסמ"ע והש"ך שם מא כתבו כי טורח המכירה על האומן ולא על המזמין. אלא שלפי דברינו, כל חיובו הוא מדין דינא דגרמי, והיכא שהיה אנוס עליו, פטור מלשלם לשיטת מרן בסי' שפו, והש"ך סבר שהוא מדינא. והיה נכון לפטור את המשפחה לשיטת מרן. מה גם שלא קנו את המנות, כל עוד אינם בידם. אלא שהריב"ן והרי"ף סברו שכאשר ניזוק והגיע הפסד לפועל, חייב בו בעה"ב. וא"כ יש מקום לחייב המשפחה, וגובה הוצאות שהוציא בלבד. אלא שבעל האולם חייב לנסות למכור את המנות, ולו במחיר מוזל, ולנכות מחיוב המשפחה.

לגבי הפועלים שהתחילו לעבוד, יש להם לטעון כלפי מי ששכרם, בעל האולם ולא הבעלים. אם ביטלם מבעוד מועד, כל עוד לא היה קניין ולא התחילו לעבוד – פטור, כדבאר הש"ך בסי' שלג כי פועלים רגילים לחפש עבודה, ולא נגרע מהם דבר. וכשאין לו צורך בפועל, אין דין מחוסרי אמנה, כדבאר הסמ"ע להדיא בריש סי' שלג. אולם אם אין להם אפשרות למצוא כעת עבודה, ובזמן שסיכום איתם היה להם אפשרויות נוספות – חייב בעל האולם לשלם להם כפועל בטל (ויש לדון בגדר זה אם נאמר בעובד בעבודה קבועה שזקוק לפרנסתו, ומוכן לעשותה בכל מחיר, ויחשב כאוכלוסי דמחוזא שלא מפסיד דבר. ורק בעבודה מזדמנת ייאמר האי כללא). אולם ביסוד חיוב לפועלים מצאנו מחלקות אם חייב להם מכח דינא דגרמי, כדבארו התוס' והרא"ש, ואז יפטר במקום אונס. אך הרמב"ן סבר שחייב לפועל מדין דבר האבד, ואזי יש לו לשלם להם שכרם. הנתיה"מ חייב לשלם מדין תקנת פועלים, וייתכן ובמקום אונס, לא נחייב, ובוודאי בשל מכת מדינה לא תיקנו חיובא. והריטב"א סבר שחיוב תשלום לפועל הוא מדין ערב, ופתחי חושן שכירות ח, א הביא מהמהרשד"ם כתב על כך, כי דווקא שמונעו מעבודה מזדמנת לפניו ישלם מדין ערב, ולא כשרק מנע עבודה שאולי הייתה יכולה להזדמן לו. רעק"א בדרוש וחיידוש לב"מ בדף עו. כתב כי ישנה נפק"מ אם חיובן מדין דינא דגרמי שאז חייב רק בברי היזקא, אם יש מיעוט שמשכר פחות, לא ישלם לפועל אלא את הפחות. אולם אם חיובן מדין דבר האבד, חייב לשלם את מלוא החיוב (וכפועל בטל).

ואם השתמש בפועלים לצרכים אחרים, אף שעבודה קלה יותר – חייב לשלם להם הכל, כדנפסק במהר"ם ברונא סי' קלד, ונפסק בפסקי דין ירושלים ח"ט עמ' קסז.

ביסוד החיוב שלם לפועל כשמבטלו, הקשו האחרונים מדין הירושלמי שהמבטל כיסו של חבירו פטור. וא"כ מדוע חייב לשלם לפועל, על שמנע ממנו רווח. הקצוה"ח בסי' שלג סק"ב באר כי יסוד חיובם הוא מדין שבת דאדם, שהתורה חייבה על כך, ולא חשיב כגרמא. והביא משמיה דמהר"ם לפטור בגרמי

דמניעת רווח, שלא חשיב הפסד, ועל כן ספיקא דדינא הוא ואין להוציא ממוחזק. אך התהילה לדוד (ח"ב סי' קמד) סבר שאין לומר קיי"ל כוותיה, שדעת יחידאה הוא.

אלא שכשביטול הפועל הוא בשל מכת מדינה, יש לדון בדבר. המהר"ם פדוואה פסק בעניין מי ששכר עסק להלוואות, ואח"כ המושל גזר שלא להלוות ללא משכון, עובדא שהבטיחה כלייה לעסק. אך ניסה השוכר את מזלו ט' חודשים, שבסופם ניגש למשכיר וטען למקח טעות. וסבר המהר"ם פדוואה כי אמרינן מכת מדינה, רק לנזקי העבר כאכל חגב ונשתדפה השדה, ברם על אם לא יוכל לעבוד לעתיד, אינו שייך לדין מכת מדינה, אלא כדין חמור שלא יכול עוד לעבוד ומת בחצי היום, ולכן יש לדון זאת כדין יין סתם וספינה סתם. הרמ"א בסי' שכא הביא את דעתו אך דחה אותה, ולא קיבלה. אך הסמ"ע שם סק"ו-ז כן סבר כדעת מהר"ם פדוואה, וסבר שההפסד על שניהם. אולם הש"ך שם ובסי' שלד סק"ג חלק על השוואת המהר"ם פדוואה, וס"ל כרמ"א שאף במכת מדינה, לא מפסיד פועל דבר. לדעת הנתיה"מ ריש סי' שלד סק"א, אמנם כן הדין, אך לא ישלם לפועל את מלוא שכרו, אלא על פי מנכה משכרו את שלא היה נצרך לטרוח. ואילו הערוך השולחן בסי' שלד סק"י פסק כי אם הפועל היה מוכן לעבוד – ישלם לו בעה"ב הכל. ואם הפועל נאנס עכב מכת המדינה, לא יקבל שכר כלל, ויפסיד הפועל.

כנס ואירוע שהתבטל, והמוזמנים שהגיעו תובעים את המארגנים.

נחלקו הרמב"ם והראב"ד בהלכות זכיה ומתנה ו, כד בדין ארוסה שביטלה את השידוך לאחר שהארוס טרח והשקיע והכין סעודה על סמך דברה להנשא. הרמב"ם סבר שחייבת לשלם לו את כל דמי הסעודה, שגרמה לו לאבד ממון. אך הראב"ד פטר, בנימוק שזה דומה לדין הגמ' בב"ב צג: שמכר זרעוני חיטה שלא צמחו, והוי גרמא בשוגג ופטור מלשלם. כן בנידון דידן, המארגנים גרמו למוזמנים הוצאות והפסדים בהגעתם לשווא. והנה מרן השו"ע באהע"ז בסי' נ סעי' ג פסק כרמב"ם לחייב את הארוסה בדמי הוצאות הסעודה. ואילו בחו"מ בסי' רלב סעי' כ פסק כראב"ד שלא ישלם הוצאות מחמת גרמא בשוגג. ונאמרו כמה יישובים בדבר. המ"מ באר שהזורע עשה לטובת עצמו ועל דעתו להרוויח, לעומת הארוס שעשה והוציא מעות על סמך דבריה, ולפיכך חייבת על שנעשה על פיה. החלקת מחוקק באהע"ז שם סק"י סבר ששני המקרים הינם גרמא, אלא שביטול שידוך שכיח ולכן קנסוה להתחייב. וזרע שלא צמח אינו שכיח, ולא גזרו עליו. ואילו הב"ח חילק בין זרעונים שלא צמחו שהוי גרמא, לעומת ביטול סעודה שהוא מנהג המדינה, שהוי גרמי ולכן חייבת. הרי שלמ"מ יש לברר עם המוזמנים אם הגיעו על דעתם, לנפוש או ללמוד. או שהגיעו בשל מחויבות כלשהי. ולב"ח יש לברר אם היתה פנייה מצד המארגנים והזמנה לבוא, אזי יש לחייבם. ואילו אם לא פנו אליהם, יהיו פטורים.

כן יש לחייב את המארגנים מדברי המרדכי בזה בורר רמז תשז שהאומר לחבירו בוא לבי"ד ואבוא אחריו, חייב לשלם על שהוציא הוצאות על פיו. וכן פסק הרמ"א סי' יד סעי' ה. והנה הגר"א שם בס"ק לא, הבין כי דווקא במסרב לבוא לדין נאמר האי כללא. אך הפוסקים כן השוו הדינים וחייבו בכה"ג, כן פסק החוות יאיר סי' קסח על מחותן שהבטיח לבוא והכינו סעודה ולא בא, וכן רעק"א מהדו"ק בסי' קלד שהביא פירות על סמך דיבור של חבירו וחזר בו.

ואין לפטור מטעם שביטל מאונס, שכן הרמ"א בתשו' יב כתב שאם ביטל באונס ולא הגיע לפגישה – חייב בהוצאות השני, מדין מציל עצמו בממונו של חבירו. אך החוות יאיר דווקא פטר אם לא בא מחמת אונס. ויתכן ופליגי אם הוי גרמי מקנסא ופטור באונס או ממונא וחייב. הנה בביאור הגר"א מבואר שחייבו הוא מדיני ערבות, כדברי הריטב"א בב"מ עג:, ואז אף באונס יהיה חייב. המהרש"ם ח"ב סי' קצט סבר כי פטור אונס קיים רק כשאין אפשרות בחירה, ואינו יכול בתחבולות לקיים את תנאו. ויש לעיין בכל מצב ושאלה, אם יכלו לקיים באופן חלופי באופן דומה.

כמה יחייב לשלם? הרמב"ם ושו"ע בסי' נ סעי' ג כתבו כי לא נאמן בשבועה לומר כמה הוציא, ובעי עדים על כך. ברם בגר"א סק"י מבואר כי הוי כיווד לשדה חבירו שלא ברשות, ולכן לא נאמן, אך היורד ברשות – נאמן בלא שבועה כמה הוציא. והנה אם נחייב את המארגנים משום שהוציא הוצאות על פיו, כסי' יד, הרי שם נאמר שלא נאמן שלא שיברר דבריו או שומת בי"ד. ואין לחייב יותר ממחיר רגיל של

נסיעה, כמבואר בבאר היטיב באהע"ז סק"ט עפ"י הרדב"ז. ועל ביטול יום עבודה, פטור, שכן הוי רק
גרמא.